№ 130 Յուլիսի 16 (28) 1881 Յուլիսի 16 (28) № 130

ՏԱՍՆԵՐՈՐԴ ՏԱՐԻ

ՄՇԱԿ

Տարեկան գինը 10 ռուբլ, կէս տարվանը 6 ռուբլ։
Առանձին համարները 5 կոպէկով։

Թիֆլիսում գրվում են միմիայն խմբագրատան մէջ։

Ոտարաքաղաքացիք գիմում են ուղղակի
Тифлисъ. Редакція «Мшакъ»

Խմբագրատունը բաց է առաւօտեան 10—2 ժամ
(Բացի կիրակի եւ տօն օրերից)

Յայտարարութիւն ընդունվում է ամեն լեզուով։

Յայտարարութիւնների համար վճարում են
իւրաքանչիւր բառին 2 կոպէկ։

„ՄՇԱԿ“

ԼՐԱԳՐԻՆ ԿԱՐԵԼԻ Է ԳՐՎԵԼ

ԿԷՍ ՏԱՐՈՎ

Այսինքն յուլիսի 1-ից ներկայ 1881 թւի, մինչև յունվարի 1-ը 1882 թւի։

Բաժանորդութեան գինը 6 ռուբլ է։ Գրվելու համար պէտք է ուղղակի դիմել խմբագրութեանը հետևեալ հասցէով. *Тифлисъ, редакція „Мшакъ“*

ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹԻՒՆ

ՆԵՐՔԻՆ ՏԵՍՈՒԹԻՒՆ։ «Московскій Телеграфъ» լրագրի յօդուած։ Ներքին լուրեր։—ԱՐՏԱՔԻՆ ՏԵՍՈՒԹԻՒՆ։ «Порядокъ» լրագրի թղթակցութիւն։ Նամակ Թիւրքիայից։ — ԽԱՌՆ ԼՈՒՐԵՐ։ — ՅԱՅՏԱՐԱՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐ։ — ԲԱՆԱՍԻՐԱԿԱՆ։ Ս. Պետերբուրգի Նահանգի ուսուցիչների ժողովի առիթով։

ՆԵՐՔԻՆ ՏԵՍՈՒԹԻՒՆ

„МОСКОВСКІЙ ТЕЛЕГРАФЪ“ ԼՐԱԳՐԻ ՅՕԳՈՒԱԾ

—

Մոսկվայում հրատարակվող „Московскій Телеграфъ“ լրագիրը օգուտ քաղելով „Մշակի“ առաջնորդող յօդուածից Կովկասեան համալսարանի մասին, հետևեալ դատողութիւններ է անում իր առաջնորդող յօդուածի մէջ մեր յօդուածի առիթով։

Հայոց „Մշակ“ լրագիրը ջերմ ցանկութիւն է յայտնում Թիֆլիսում համալսարան հիմնելու մասին և համարում է ներկայ րոպէն ամենայարմարը այդ խնդիրը յարուցանելու համար։ Մատնացոյց անելով այն բանի վրա որ ի տէր Հանգուցեալ Թագաւոր-Ազատողի յիշատակին և Նրա անունով դիտաւորութիւն կայ հիմնել Թիֆլիսում մանուկների մի որբանոց, որի համար և հաւաքվում են նուիրատուութիւններ, լրագիրը նկատում է որ բարեգործութիւնը Կովկասեան ազգաբնակութեան մէջ ահագին ընդարձակութիւն կը ստանար, եթէ որբանոցի փոխանակ վճռված լինէր բանալ մի համալսարան։ Մանուկների որբանոցը, որքան էլ անհրաժեշտ լինէր, կունենայ տեղական նշանակութիւն միայն Թիֆլիսի համար, այն ինչ համալսարանը անհրաժեշտ է ամբողջ Կովկասի և Անդրկովկասի համար։ Այդ բաւական չէ. „Մշակ“ լրագրի կարծիքով Կովկասեան համալսարանը կը գրաւէր լսողներին մինչև անգամ Թիւրքիայից և Պարսկաստանից, ուրեմն կունենար կրթիչ ներգործութիւն Ռուսաստանին հարևան պետութիւնների վրա, բայց մանաւանդ այդ երկիրների հայոց երիտասարդութեան վրա։ Այդ հանգամանքը աչքի առաջն ունենալով, անհրաժեշտ կը լինէր այն ձևով կազմակերպել համալսարանի դասաւանութիւնը, որ գոնէ դասախօսութիւններից մի քանիսը կարդացվէին հայերէն լեզուով։

Ինչ որ վերաբերում է ռուսահայերին, Կովկասի և Անդրկովկասի բնակիչներին, շարունակում է Մոսկվայի Թերթը, ունենալով մեզ հետ մի ընդհանուր հայրենիք, նրանք, անտարակոյս, մեզ պէս իրաւունք ունեն ցանկանալ իրանց զաւակների զարգացումը և կրթութիւնը, ցանկանալ, առհասարակ մտաւոր և բարոյական մակերևոյթի բարձրանալը, առանց որի անհնարելի է կատարեալ բարեկեցութիւն և տընտեսական զարգացում նրանց բնակած երկրի, որ այդքան հարուստ է բնութեան պարգևներով։ Որ այդ ցանկութիւնը ճշմարիտ գոյութիւն ունի կովկասեան բնակիչների մէջ,—դրա համար մենք ունենք բազմաթիւ ապացոյցներ. դրան վկայ է հայ պատանիների այն նշանաւոր թիւը, որ ներկայ ժամանակին կրթվում է ռուս համալսարաններում, յաղթելով շատ արգելքների։ Ուղարկել զաւակներին աւարտել իրանց ուսումը հապար վերստ հեռաւորութեամբ, մի բոլորովին տարբեր շրջան, ենթարկելով նրանց ոչ թէ միայն հասարակական, բայց և կլիմայական անսովոր պայմաններին,—դա, անկասկած, հերոսութիւն է, որին կատարելը ամեն մարդ չի վստահի։ Բայց այնու ամենայնիւ շատերը այդ անում են։

Հայոց հարցը մեզ մօտ, շարունակում է „Моск. Телегр.“ ունի նմանութեան մի քանի գծեր հրէական հարցի հետ։ Հայերը, նոյնպէս, մասամբ, ճնշված ցեղ են, թէև աւելի փոքր չափով, քան թէ հրէական ցեղ։ Եւ ահա, ինչի, մարանչելով ամեն տեսակ ճնշման դէմ, բայց մանաւանդ ցեղական ճնշման դէմ, որի հետևանքները կը բերում է ամբողջ ազգութիւնը, մենք առանձին համակրութեամբ ենք վերաբերվում ինքնաճանաչութեան ամեն նշոյլին այդ տեսակ ճնշված շրջանի մէջ, ամեն ձգտմանը դէպի լոյս, ամեն յայտնութեանը մարդկային իրաւունքների և ցանկութիւնների։ Դարձեալ մի անգամ կրկնում ենք մեր շատ անգամ յայտնած միտքը, վերջացնում է ռուս թերթը. եթէ շրջանը մութ է,—անցկացրէք նրա մէջ լոյսի ճառագայթը։ Մեր հայերը, ինչպէս և մեր հրէաները միակերպ պահանջ են զգում մտաւոր զարգացման, իսկ նրանց այդ տեսակ պահանջմանը բաւականութիւն տալու համար, անհրաժեշտ է ամենալայն զարգացումն կրթողական միջոցների հաւասարութեան իրաւունքների սկզբունքի վրա հիմնված։

ՆԵՐՔԻՆ ԼՈՒՐԵՐ

—

Շնորհակալութեամբ ստացանք մեր յայտնի հայագէտ պ. Մ. Էմինից նրա նոր աշխատանքը «Армянскія надписи въ Карсѣ, Ани и въ окрестностяхъ послѣдняго» переводъ Н. О. Эмина. (Հայոց արձանագրութիւններ Կարսում, Անիի մէջ և այդ վերջինի շրջակայքում)։ Գիրքը տպված է Մոսկվայում, ներկայ 1881 թւին։ Ամբողջ աշխատանքը բաղկացած է միայն հայոց արձանագրութիւններից և նրանց թարգմանութիւններից ռուսերէն լեզուով։

—

Մեզ պատմում են որ Ներսիսեան ուսումնարանի տեսուչ Արշակ Նահապետեան վերադարձաւ Էջմիածնից։ Նրան հրաւիրել են տեսուչ Գէորգեան ճեմարանի, տարեկան 5,000 ռուբլ ռոճիկով և ամենայն բան պատրաստ։ Դրան կասեն. «յօնքը չինելու տեղ, աչքն էլ հանել»։

—

ԲԱՆԱՍԻՐԱԿԱՆ

Ս. ՊԵՏԵՐԲՈՒՐԳԻ ՆԱՀԱՆԳԻ ԳԻՒՂԱԿԱՆ ՈՒ ՔԱՂԱՔԱՑԻՆ ՈՒՍՈՒՑԻՉՆԵՐԻ ԺՈՂՈՎԻ ԱՌԻԹՈՎ

—

Երեկոյեան 6 ժամից մինչև 8 ժամը մոգական լապտերով (волшебный фонарь) ցոյց տուին ռուսաց պատմութիւնից վերցրած մի քանի նկարներ։ Նկարները ցոյց էին տալիս ու մի և նոյն ժամանակ կարդում ռուսաց պատմութիւնից Պետրոս Մեծի մասին։ Ցետոյ եղան մի քանի ֆիզիկական փորձեր։ Ինչ նպատակ ունէին այդ ընթերցանութիւնը ու փորձերը, մենք այդ չը գիտենք. երևի օրինակ ցոյց տալու համար ժողովրդական (գիւղական) ուսուցիչներին, թէ ինչպէս պիտի օգտվել այն բոլոր գործիքներից, որոնք գտնվում են շարժական թանգարանում։ Եթէ այդպէս է, մենք կարող ենք ասել, որ ըրանք չը կարողացան բաւականութիւն տալ իրանց նշանակութեանը—այնքան անաջող եղան այդ փորձերը. այդ էլ բացատրվում է նրանով, որ նախապատրաստութեան համար որոշած ժամանակամիջոցը շատ սակաւ էր։

Յունվարի 3-ին կարդացվեցաւ երկու բէֆերատներ, մէկը «Շարժական դպրոցների մասին Ռուսաստանում», իսկ միւսը «Շարժական թանգարանի մասին»։ Առաջնում յայտնեցին թէ շարժական դպրոցների կառուցման միտքը վերցրած է արևմտեան Եւրոպայից, ուր մի քանի պետութեանց մէջ կան այժմ այդպիսի դպրոցներ։ Շարժական դպրոցների հիմնարկութեան կարևորութիւնը Ռուսաստանի սէջ զգացվել է նախ՝ այն պատճառով, որ ռուսաց գիւղերը գտնվում են մէկ մէկուց հեռաւոր տարածութեան վրա և մշտական դպրոցները դժուարացնում են աշակերտաց միշտ ու կանոնաւոր կերպով յաճախել դասերին. երկրորդ, մշտական դպրոցների պահպանելը համեմատաբար մեծ ծախսեր են նստում գիւղացուց։ Իսկ շարժական դպրոցները, Բէֆերենտի կարծիքով, համեմատաբար քիչ ծախսեր են պահանջում, որովհետև նրանց չինութեան համար կարող են մասնակցել շատ գիւղեր. բացի դրանից, շարժական դպրոցում ուսուցչի վարձատրութիւնը մասամբ կարող է թեթևանալ։ Այդ ամենը Բէֆերենտը ապացուցեց ստատիստիկայից, լրագրներից և ամսագրներից քաղած թուանշաններով։ Շարժական դպրոցների նպատակն է քիչ դումարով շուտով տարածել գրագիտութիւնը գիւղացուց մէջ։

Ներկայումս դժուար է մի վերջնական կազմակերպութիւն տալ շարժական դպրոցներին, իսկ ընդհանրապէս, Բէֆերենտի կարծիքով, այն ըսկզբունքները, որոնց վրա պիտի կազմակերպվեն շարժական դպրոցները—դրանք են. 1) շարժական դպրոցը պիտի ժողովրդական (գիւղական) դպրոցի մի մասը կազմի, այնպէս որ աշակերտները վերջացնելով իրանց ուսումը շարժական դպրոցում—եթէ նրանց կողմից ցանկութիւն յայտնվի—կարողանան մտնել մշտական դպրոցներ. 2) շարժական դպրոցը պիտի ունենայ մի ամբողջ և ամփոփ կուրս. շարժական դպրոցում պարապմունքները պիտի ընթանան շատ խիստ կերպով, օրական 6 ժամ, երեք ամսուայ ընթացքում, միայն մի տեղում։ Շարժական դպրոցի հիմնարկութեան նպատակի համեմատ դասաւանութիւնն էլ պիտի ընթանայ համակենտրոնական ձևով։

Երեք ամիս չարունակաբար պարապելով այդ տեսակ դպրոցում. Բէֆերենտը կարևոր է համարում անցնել կրօնից այնպիսի յօդուածներ, որոնք նպաստում են ժողովրդի միջից մեոտիապաշտութիւնները առնելուն և այնպիսի յօդուածներ, որոնք բացատրում են ու հասկացնում քրիստոնէական կրօնի սկզբունքները. ռուսաց լեզուից աշխատել, որ աշակերտները կարողանան կարդալ յօդուածը ու նրա բովանդակութիւնը պատմել. թուաբանութիւնից հասցնել այն կէտին, որ աշակերտները կարողանան համրել 1-ից մինչև 100-ը ու կատարել թուաբանական գործողութիւններ, տալ նոյնպէս հասկացողութիւն պարզ կոտորակների մասին ($1/2$, $1/4$ և $1/8$)։ Այդ ամենը Բէֆերենտի կարծիքով կարելի է անցնել երեք ամսուայ ընթացքում, օրական 6 ժամ պարապելով։ Այնու ամենայնիւ նա տէնց ինքը յայտնեց, թէ իր առաջարկած պրոգրամման կատարելապէս չէ մշակած, աւելի մանրամասն և աւելի մշակած նա խոստացաւ ներկայացնել միւս ժողովին. իսկ նրա առաջարկած պրոգրամման կարող է տալ միջոց գիւղական ուսուցիչներին խորհել այդ հարցի վրա և յայտնել իրանց նկատողութիւնները միւս ժողովում։ Ցետոյ Բէֆերենտը կանգ առաւ այն հարցի վրա, թէ շարժական դպրոցների համար ուսուցիչներ որտեղից պիտի վերցնենք։ Ռուսաստանի մի քանի նահանգներում կան արդէն շարժական դպրոցներ (подвижныя школы) ու դրանց մէջ ուսուցիչները լինում են կամ պաշտօնից հեռացրած գինուորներ, կամ գրագէտ գիւղացիներ, կամ գիւղական դպրոցում աւարտած տղայք։ Բայց այդ տեսակ ուսուցիչներ մեզ ցանկալի չեն, առաջինները այդ այն պատճառով, որ նոքա սովորեցնում են հին մեոտոդով ու չեն կարող հաղորդել աշակերտներին օգտաւէտ գիտութիւններ, երկրորդները, թէև սովորեցնում են նոր մեոտոդով, բայց դրանք քիչ զարգացած լինելով չեն կարող մեր ցանկացած օգուտները տալ։ Բէֆերենտների կարծիքով շարժական դպրոցների համար կարելի է ընտրել քաղաքային դպրոցներում (городское училище) աւարտած աշակերտներից, թէ որ նոքա մի երեք ամիս էլ պատրաստվէին իրանց նոր մանկավարժական գործունէութեան համար։

Այդ բէֆերատի առիթով կարելի է ասել, որ շարժական դպրոցների կազմակերպութիւնը շատ զանազան է ու նրանց մի քանիսների տեսակները վերցրած չեն արևմտեան Եւրոպայից, այլ նրանք իրանց սկզբնաւորութիւնը ստացել են գիւղական շրջանի մէջ բոլորովին ինքնուրոյն կերպով, ըստ որում աղքատութիւնն է ստիպել ու ստիպում է գիւղացուց շատ քիչ դումար մրսխել իրանց կեանքի կարիքների համար։ Իսկ ինչ վերաբերում է գործի էութեանը, չէ կարելի չափաւոր, որ Բէֆերենտը ինքը լինելով քաղաքային դպրոցի ուսուցիչ ու շատ լաւ էլ հասկանալով թէ՝ ինչքան դժուար է մի քանի բաժանմանց հետ մի սենեակում պարապելը—կարելի է համարում բարձել շարժական դպրոցների ուսուցչաց վրա այդպիսի մի ծանր աշխատանք, ոչ միայն 6—7 ամիս չարունակ—ինչպէս այդ լինում է առհասարակ գիւղական դպրոցներում—այլ և մինչև անգամ ինն ամիս։ Ցայտնի բան է յանձնառուն երբէք չէ կարող իր պարտքը բարեխղճաբար կատարել։ Բայց գրագիտութեան դպրոցների — ինչպէս շարժական, նոյնպէս և ուրիշ տեսակների հիմնարկութիւնը շատ ցանկալի է։ Եթէ գիւղական դպրոցները կը գրաւեն ժողովրդի յարգանքը, այն ժամանակ դրագէտները իրանք ցանկութիւն կը յայտնեն շարունակելու իրանց ուսումը մշտական դպրոցներում։ Շարժական դպրոցների պրոգրամմայի հա-

Մեզ գրում են ՎԱՂԱՐՇԱՊԱՏԻՑ հետևեալը։ «Հարցաքննութիւններից յետոյ Գէորգեան ճեմարանի Հայաստանի աշխարհագրութեան ուսուցիչը մանկավարժական ժողովի ժամանակ տաքացած կերպով կամենում է համոզել, որ պէտք է Հայաստանի աշխարհագրութեան վրա աւելի ծանր աչքով նայել և դասերի թիւը աւելացնել։ Եպիսկոպոսներից մինը ընդհատում է պարոնին ասելով. «Հ՛ը, ինչ կը պռռաս, ինչ Հայաստան. հերիք չէր ինչ որ խաբեցիք քիւրդ և տաճիկ ազգերը Հայաստանով, մեզ ալ կուզէք նոյնն ընել։»

—

ՆՈՒԽՈՒՑ մեզ գրում են որ յոյս կայ այդ քաղաքի հայոց դպրոցի բարեկարգելու մասին, որովհետև Ղարաբաղի կօնսիստորիայից շուտով հրաման պէտք է գայ ընդ միշտ հեռացնել ուսումնարանից Տէր Սիմէոն քահանային և նրա սիրելի Համբարձում տիրացուին, որոնք միակ խոչնդոտներ էին ուսումնարանի առաջադիմութեան։

—

ԲԱԳՈՒԻ մեր թղթակիցը հաղորդում է մեզ, որ այդտեղի Մարդասիրական ընկերութեան դահլիճում մտադրութիւն կայ Հայաստանի աշխարհագրութիւնից հրապարակական դասախօսութիւններ անել։

—

ՆՈՐ-ԲԱՅԱԶԷԹԻՑ մեզ գրում են որ բաւական ժամանակ այդտեղ անձրև չէր գալիս, այնպէս որ հացը սկսեց կրկին թանգանալ։ Բայց յուլիսի 3-ին երեկոյեան բաւական լաւ անձրև եկաւ, որ և խոստանում է լաւ հունձ։

—

Մի Թիֆլիսցի պարոն գրում է մեզ հետևեալը։ «Դուք տպեցիք ձեր լրագրում Ներսիսեան դպրոցի գանձից 3,000 բուրլ կորչելու մասին և տէր Ղևոնդ Խարազեանի գանձապահի պաշտօնից հեռացնելու մասին։ Բայց ո՞վ է այդ բանի վրա ուշադրութիւն դարձնողը։ Հոգաբարձութիւնը շատ թոյլ է վարվում։ Տէր Ղևոնդ Խարազեանց որքան տարի չարունակ հոգաբարձու էր, գանձապահ էր և տնտես մի և նոյն ժամանակ։ Ո՞վ էր խմացնում երեխաներին ներկած թէյ և ուրիշ շատ բաներ անում որ ժամանակով հետզհետէ հանդէս կը դուրս գան։ Թիֆլիսի քահանաների մէջ կան, ճշմարիտ է, հարուստներ, բայց ո՞րը մեր քահանաներից այդքան կարճ ժամանակում, բեռնաւորված լինելով ահագին ընտանիքով, կարողացաւ 10 հազար բուբլիանոց տուն առնել, ինչպէս առաւ տէր Ղևոնդ գանձապահ-տնտեսը Թիֆլիսի Օրբելիանովսկայա փողոցի վրա։ Այդ բոլոր բաների վրա մեր լուսաւորված հոգաբարձուները աչքերը փակում են։ Մինթէ մեծ բան է երեք հազար բուբլ, ասում են նրանք, լաւ է որ երեսուն հազար չէր։ Դրանով են մխիթարվում։ Բայց այնու ամենայնիւ այդ փողերի կորչելու պատճառով շատ ծախսեր այս տարի ստիպվեցան կարճացնել և սրդեզիրներին ամարանոց չը կարողացան տանել։ Իմ կարծիքով պէտք է դատաստանական քննութեան ենթարկել հոգաբարձուներին ինչպէս որ պէտք է ենթարկվի դատաստանական քննութեանը պ. Էրիստով, որ նոյնպէս գանձապահ էր ռուսաց օրիորդական դպրոցներում և սրի օրով կորաւ գանձից մի յայտնի գումար։ Գումարի քանակութիւնը այդտեղ ոչինչ նշանակութիւն չունի, այդտեղ սկզբունքն է նշանաւոր. հասարակական փողերի վատնողին պէտք է մատնել դատարանի. դա իւրաքանչիւր քաղաքացու պարտքն է։»

—

ՄՕԶԴՕԿԻՑ մեզ գրում են։ «Արդէն կը լինի 5 ամիս որ տեղիս քաղաքագլուխ պ. Թուչմալեան բացակայ է Մօզդօկից, իսկ նրա օգնական պ. Մէդվէդով շատ վատ է կառավարում քաղաքային գործերը, բոլորն էլ դժգոհ են նրանից և գործերի անճշտութեան և դանդաղութեան պատճառով շատերը մեծ կորուստներ են կրում։»

—

Մեզ գրում են Մօզդօկից, որ յունիսի 25-ին ուսուցիչների խումբը դիտաւորութիւն ունի մի հայերէն թատրոնական ներկայացումն տալ յոգուտ կ. Պոլսի «Միացեալ» ընկերութեան։

—

Նուխու գաւառի Հաւարիկ և Բեգլարքեանդ գիւղերի ուսումնարանները փակվել են և ոչ ոք ուշադրութիւն չէ դարձնում այդ տխուր երևոյթի վրա։ Ցաջորդ չը կայ, չը գիտեն ում դիմեն։ Նուխու յաջորդի բացակայութեան ժամանակ բոլոր գործերը յանձնվել են տէր Սիմէոնին և նրա քարտուղար Կարապետին։ Դա մի և նոյն է որ հովուի բացակայութեան ժամանակ գառները գայլերին յանձնել։

—

ԱՐՏԱՔԻՆ ՏԵՍՈՒԹԻՒՆ

„ПОРЯДОКЪ“ ԼՐԱԳՐԻ ԹՂԹԱԿՑՈՒԹԻՒՆԸ

I

„Порядокъ“ լրագրի մէջ կարդում ենք հետևեալ թղթակցութիւնը Բերլինից։

Պաշտօնական լրագիրները առհասարակ ազատամիտների և մասամբ առաջադէմների վրա ամենածանր մեղադրանքներ են դնում, օրինակ նրանց մեղադրում են հայրենիքին և գահին դաւաճանելու մէջ։ „Provinz. Corresp.“ լրագիրը աւելի հեռու է գնում և պնդում է, թէ առաջադէմները ստեղծեցին „կուլտուրական կռիւը“ պապականութեան դէմ և թէ նրանք յարձակվում էին ոչ թէ եկեղեցու վրա, իբրև քաղաքական ոյժի վրա, այլ մաքառում էին կրօնի դէմ, թէպէտ առաջադէմ կուսակցութեան անդամներից ոչ մէկը ոչ թէ միայն երբէք մինիստր չէ եղել, այլ և չէ կառավարել որ և է վարչական հիմնարկութիւն։ Այդ բոլոր մեղադրանքները մինչ այն աստիճան չափազանցրած և ծիծաղելի են, որ նրանց մասին խօսելն անգամ չարժէ, բայց այդ մեղադրանքներից մէկը անկարելի է անուշադիր թողնել։ Դա առաջադէմների միապետական զգացմունքների պակասութեան մեղադրանքն է։

Առհասարակ գերմանացիները և մանաւանդ պրուսացիները վաղուց յայտնի են եղել հաւատարմութեամբ դէպի միապետական գաղափարները և սիրով դէպի թագաւորող տունը։ Բացի սօցիալ-դէմօկրատներից և հանրապետականներից ամբողջ Գերմանիայի մէջ հազիւ թէ կարելի լինի գտնել 100-150 մարդիկ, որ կարողանային երևակայել գերմանական պետութիւնները այլ կերպ, քան թէ ժառանգական միապետութեան կառավարչական ձևով։ Այնուամենայնիւ անկարելի է հերքել աչքի ընկնող այն փաստը, որ գերմանացիների միապետական զգացմունքները նուազած են։ Նրանք մինչև այժմ էլ յարգում են միապետական սկզբունքը, բայց չեն հաւատում այդ սկզբունքի սրբութեանը և յաւիտենականութեանը։ Մի խօսքով առաջ միապետական սկզբունքը կուլտուրական առարկայ էր, իսկ այժմ նա դարձել է պատմական անհրաժեշտութիւն, որ պէտք է ընդունել, քանի որ նա գոյութիւն ունի։ Թէ լուսաւորված դասերի և թէ ժողովրդի զգացմունքների այդ փոփոխութիւնը կատարվել է վերջին 15 տարիների ընթացքում,— բայց նոր ուղղութիւնը այնպէս է արմատացել, որ անկարելի է վերադառնալ անցեալին։ Շատերը այդ երևոյթը չափազանց տխուր են համարում, բայց ո՞վ է մեղաւոր։ Ահա, իմ կարծիքով, հետաքրքիր և գերմանական գործերը ճշգրտութեամբ հասկանալու համար մի նշանաւոր խնդիր։ Արդեօք ճշմարիտ այդ երևոյթի պատճառները առաջադէմներն են, ինչպէս հաւատացնում են պաշտօնական լրագիրները։ Իմ կարծիքով այս հարցին երկու պատասխան չէ կարելի տալ. գերմանացիների մէջ միապետական զգացմունքների թուլացնողները եղել են նոյն պետութիւնը, որտեղ այդ զգացմունքը չափազանց արմատացած էր, այսինքն Պրուսիան և նոյն մարդիկ, որոնք ստեղծեցին գերմանական միութիւնը պատերազմի և բռնութիւնների օգնութեամբ։ Իշխանութենից զրկված իրանց ժառանգական փոքր երկիրների բոլոր թագաւորները, որոնք այժմ անյայտութեան մէջ են ապրում, բոլոր ոչնչացրած գահերը, ինչպէս Հանովերի գահը, իրանց իրաւունքները պաշտպանող և արհամարված իշխանները, որոնց պատժում են, իբրև ապստամբների, նրանց կայքերը խլելով, այդ բոլորը չէ նպաստում միապետական զգացմունքների տարածմանը ժողովրդի մէջ։ Բայց այդ զգացմունքները չափազանց մեծ վնաս են կրել և կարող են արմատախիլ լինել այն թշուառ դրութեան շնորհիւ, որի մէջ զբաղել է Պրուսիան գերմանական առանձին պետութիւնների ժառանգական իշխանութիւնը անյաջող համարեցին. այդ նկատողութիւնները շատ ճշմարիտ էին և արդարացին ժողովի անդամներից մի քանիսը այդ զեկուցման առիթով յայտնեցին թէ՝ այն տեղեկութիւնները, որ պիտի հաղորդվեն թանգարանի գործիքների միջոցով, քիչ նշանակութիւն ունեն գիւղացւոց համար, իսկ մի քանիսները այդ գործիքներից ոչ միայն օգուտ կարող են բերել, այլ վնաս, որովհետև դրանց օգնութեամբ արած փորձերը չեն կարող լաւ բացատրվել ու հասկացվել առանց նախապատրաստութեան ֆիզիկայից, այդպէս օրինակ մի քանի փորձեր կենտրոնաձիգ մեքենայի վրա. աւելի օգտաւէտ կը լինէր ժողովել այնպիսի գործիքներ, որ դրանց օգնականութեամբ կարելի լինեն հաղորդել այնպիսի իսկ գործնական գիտութիւններ, որոնք ամենակարևոր են գիւղական կեցութեան համար։ Բէֆերենտը այդ նկատողութեան համար։ Բէֆերենտը այդ նկատողութեանը ընդդիմախօսեց, ասելով թէ՝ ժողովրդական ուսուցիչները չեն կարող հաղորդել գիւղացւոց այդ գիտութիւնները, որովհետև իւրաքանչիւր գիւղացին դրա մասին աւելի շատ գիտէ, քան թէ ժողովրդական ուսուցիչը։ Ժողովրդական դպրոցների դիրեկտորը դրա առիթով նկատեց թէ՝ թանգարանի կազմութեան ժամանակ նկատի ենք ունեցել հաղորդելու ոչ թէ տեխնիկական գիտութիւններ, այլ հանրակրթական։

Երեկոյեան կարդացվեց Սուվորովի մասին և մի և նոյն ժամանակ ցոյց տուին մի քանի նկարներ ու փորձեր էլէկտրականութիւնից։

Մոսկվա Ա. Գալստեանց

մար այդքան հոգս քաշելու պահանջ չը կայ—պարապմունքի պրոգրամման յայտնի է—ուսմի գերագիտութիւն, կայ ժամանակ՝ աւել ուսմի։ Ամենակարևոր խնդիրն այն է թէ՝ ինչպէս պիտի կազմել այդ դպրոցները և ինչպէս ուսուցանել։

Մի փոքր ընդհատումից յետոյ Բեֆերենտի զեկուցման առիթով վիճաբանութիւն նշանակվեց։ Վիճաբանութիւնների ժամանակ ներկայ գտնվողներից մի քանիսը ասացին թէ՝ շարժական դպրոցների հիմնարկութիւնը խախուտ է ու մինչև անգամ վնասակար. միւսները յայտնեցին թէ՝ շարժական դպրոցների հիմնարկութիւնը օգտաւէտ է և իրագործելի միայն ուրիշ սկզբունքների վրա։ Առաջինները իրանց կարծիքը հիմնում էին այն բանի վրա թէ՝ շարժական դպրոցները արժան չեն նստի գիւղացւոց և թէ այն կարճ ժամանակամիջոցում, որ նշանակած է ուսման համար, չէ կարելի սովորեցնել գրագիտութիւն այնքան, որ նա կարողանայ օգուտ բերել։ Մի պարոն առաջարկեց շարժական դպրոցի համար հետևեալ պրօեկտը—ջոկել մի քանի գիւղեր, բաժանել դրանց մի քանի խմբերի և ուսումը սկսել առաջ մի խմբում, յետոյ միւս խմբում, յետոյ երրորդում մի մի տարի իւրաքանչիւրում և, վերջապէս, վերադառնալ առաջին խմբին։ Դպրոցի այդ տեսակ կազմակերպութիւնը, այն պարոնի կարծիքով, կը տայ միջոց ոչ միայն գրագիտութիւն սովորեցնել, այլ և հաղորդել մի քանի տեղեկութիւններ, որովհետև երկու տարուց յետոյ կարելի կը լինի նորոգել յետագայ պարապմունքները։ Երկար վիճաբանութիւններից յետոյ ժողովի անդամները չեկան ոչ մի եզրակացութեան։ Այդ բացատրվում է նրանով, որ ժողովված ուսուցիչները նախապատրաստված չէին հարցի քննութեան համար ու մասամբ էլ նրանով, որ շարժական դպրոցների վերաբերմամբ հարցը յարուցված է անժամանակ։ Շարժական դպրոցների հիմնարկութեան հակառակորդները յայտնեցին այն միտքը թէ՝ շարժական դպրոցները կարող են նպաստել անգրագիտութեան բնեցեդէվիզմին, բայց այն ինչ այն հարցը թէ՝ ինչու տղայք դպրոցից դուրս դալուց յետոյ գրագիտութիւնը մոռանում են—լուծվեց յունվարի 4-ին. այդ հանգամանքը ընդհատեց նրանց վիճաբանութիւնները։

Այժմ մեզ մնում է ասելու մի քանի խօսք «շարժական թանգարանների մասին» որ կարդացվեց, ինչպէս յիշեցի վերևում, յունվարի 3-ին։ Պ. Բեֆերենտը իր զեկուցման մէջ յայտնեց թէ շարժական թանգարանի հիմնարկութեան նպատակը ինչ է եղել, նա ինչ սկզբունքների վրա է հաստատված և ինչպէս պիտի օգտվել թանգարանից։

Մեր գիւղական դպրոցները իրանց աղքատութեան պատճառով չեն կարող ձեռք բերել այն բոլոր դպրոցական ձեռնարկները ու գործիքները, որոնք աշակերտացը բնական գիտութիւններ հաղորդելու համար կարևոր են։ Այդ թերութիւնը փոքր ի շատէ լրացնելու համար արդէն կազմվել է Պետերբուրգի նահանգում շարժական թանգարան (մտադրութիւն կայ կազմելու դրա նման թանգարաններ և իւրաքանչիւր նահանգում)։ Շարժական թանգարանները տեղափոխվում են մի դպրոցից միւսը և այդպիսով միջոց են տալիս դպրոցների մի ամբողջ խմբի օգտվել այդ դպրոցական գործիքներից։ Թանգարանի գործիքների օգնութեամբ կարելի կը լինի հաղորդել մարդկային գիտութեան բոլոր ճիւղերից վերցրած զանազան տեղեկութիւններ։ Այդ տեղեկութիւնները արմատախիլ են անում գիւղական շրջանից սնոտիապաշտութիւնները ու նախապաշարմունքները։ Հարկաւոր է հիմնել թանգարան այնտեղ, ուր հնարաւոր է. առ այս պիտի նկատել, որ շարժական թանգարաններ հիմնողները աչքի առաջ պիտի ունենան ոչ միայն դպրոցները, այլ և ժողովուրդը։ Թանգարաններում ամենայն բան բացատրողները և առաջնորդողները պիտի լինեն, Բէֆերենտի կարծիքով, գիւղական ուսուցիչները։ Բայց որովհետև թանգարանի միջոցով ի նկատի է առնվել հաղորդել տարրական տեղեկութիւններ բնագիտութիւնից, պատմութիւնից, աշխարհագրութիւնից, մատեմատիկայից, ֆիզիկայից և այլն, ուրեմն նրա հիմնողները ընտրել են համապատասխանող գործիքներ. տեխնօլօգիայից և գիւղատնտեսութիւնից տեղեկութիւններ հաղորդելու մտադրութիւն չէ եղել, ատի և համապատասխան գործիքներ չեն մտել թանգարանի կազմութեան մէջ։

Թանգարանի կազմութեան մէջ գործիքներից գլխաւորապէս մտել են նկարներ, որովհետև դրանք աւելի յարմար են ճանապարհ տանելու համար։ Բայց թէ ինչպէս պիտի օգտվել թանգարանի մէջ մտած գործիքներով, դրա մասին Բէֆերենտը ոչինչ չասաց։ Այդ բանը առիթ է տալիս մեզ մտածելու, որ երեկոյեան պարապմունքների ժամանակ վ. քաղաքային դպրոցում ի նկատի է առնվել ցոյց տալ թէ՝ ինչպէս պիտի օգտվել այդ գործիքներովը։

Բէֆերենտի զեկուցման առիթով վիճաբանութիւնները երկար չը շարունակվեցան, որովհետև ամենքը համաձայնեցան այդ տեսակ թանգարանների օգտաւէտութեան հետ. իսկ միքանիսը հաւանութիւն չը տուին այն նպատակների սահմանափակութեանը, որ ունեցել են ի նկատի թանգարանի կազմութեան ժամանակ, իսկ միւսները թանգարանի մէջ մտած գործիքների ընտրութիւնը անյաջող համարեցին. այդ նկատողութիւնները շատ ճշմարիտ էին և արդարացին ժողովի անդամներից մի քանիսը այդ զեկուցման առիթով յայտնեցին թէ՝ այն տեղեկութիւնները, որ պիտի հաղորդվեն թանգարանի գործիքների միջոցով, քիչ նշանակութիւն ունեն գիւղացւոց համար, իսկ մի քանիսները այդ գործիքներից ոչ միայն օգուտ կարող են բերել, այլ վնաս, որովհետև դրանց օգնութեամբ արած փորձերը չեն կարող լաւ բացատրվել ու հասկացվել առանց նախապատրաստութեան ֆիզիկայից, այդպէս օրինակ մի քանի փորձեր կենտրոնաձիգ մեքենայի վրա. աւելի օգտաւէտ կը լինէր ժողովել այնպիսի գործիքներ, որ դրանց օգնականութեամբ կարելի լինեն հաղորդել այնպիսի իսկ գործնական գիտութիւններ, որոնք ամենակարևոր են գիւղական կեցութեան համար։ Բէֆերենտը այդ նկատողութեանը ընդդիմախօսեց, ասելով թէ՝ ժողովրդական ուսուցիչները չեն կարող հաղորդել գիւղացւոց այդ գիտութիւնները, որովհետև իւրաքանչիւր գիւղացին դրա մասին աւելի շատ գիտէ, քան թէ ժողովրդական ուսուցիչը։ Ժողովրդական դպրոցների դիրեկտորը դրա առիթով նկատեց թէ՝ թանգարանի կազմութեան ժամանակ նկատի ենք ունեցել հաղորդելու ոչ թէ տեխնիկական գիտութիւններ, այլ հանրակրթական։

Երեկոյեան կարդացվեց Սուվորովի մասին և մի և նոյն ժամանակ ցոյց տուին մի քանի նկարներ ու փորձեր էլէկտրականութիւնից։

Մոսկվա Ա. Գալստեանց